

Csató Katalin:

Fizokraták versus merkantilisták. Közgazdasági viták a 18. századi Franciaországban.

A polgári társadalmat előkészítő szellemi mozgalom, a felvilágosodás eszmerendszere lényegét tekintve francia, bár előzményei több országra és időben korábbra nyúlnak vissza. Európai eszmei mozgalommá a francia "filozófusok" tették, akik a régi világgéppel szemben egy új, racionális világnézetet és társadalmi berendezkedést hirdettek. A "filozófusok" mellett azonban működött egy "közgazdászokból" alakult szellemi kör is. A gazdasági élet törvényszerűségeit kutatták és kidolgozták a gazdaság megreformálásának, egy új távlatokat nyújtó gazdaságpolitikának programját. Ma ajánlásukat egyfajta, a "transition", az átmenetben követendő gazdaságpolitikai koncepciónak tekintenénk. Azt kérdezték: mit kell tenni ahhoz, hogy a gazdaság hatékonyabban működjék, hogy a társadalom valamennyi tagja jobban, nagyobb biztonságban és boldogabban éljen. Válaszuk: a "rosszul és túlszervezett gazdaságot" jól kell működtetni, a gazdasági folyamatok "szabályozását" a piacra kell bízni. A gazdaságot három pillér tartja: a Tulajdon, a Szabadság és a Biztonság. Az állam feladata e három pillér fenntartása.

A fizokraták átvették, elfogadták a természetjogi filozófia kereteit, amelyek között az emberről és a politikáról gondolkodni lehetséges. A természetjog racionális, az egész emberi nemre érvényes, tehát egyetemes és örök. Értékszempontú modelljünkben a létfenntartásra törekvés, vagyis egy szubjektív motívum rendező elvként működik a gazdaság makro viszonylataiban. Az értekek és az ösztönök felett az ész gyakorol kontrollt.

A közgazdászok az emberi természetet egyszerre tekintették a gazdasági cselekvés magyarázó elvének és normatív mozzanatnak. Az ember eredendő, egyetemes joga önfenntartása függetlenül attól, hogy eredendően jónak vagy rossznak született-e. Természetes törekvése a szenvedés elkerülése, illetve az élvezetek megszerzése. Szabadságában áll és kötelessége is mindazt megtenni, amivel testi és szellemi szükségleteit kielégítheti. E szabadsága elé korlátot számára csak a másik ember hasonló joga állíthat. A gazdasági élet célja a fenntartáshoz szükséges javak bővített újratermelése. A nyereség (profit) eszköz a prosperitáshoz.

A politikai vezető, társadalomszervező szerep a szerződéses viszonyon alapuló központi hatalmat illeti. Feladata, hogy őrkdjék a "Renden", az emberi természetből levezethető kötelességek és engedelmesség láncolatán. Az emberi életet szabályozó alaptörvények természeti törvények, Isteni akaratból erednek. Felismerésükhöz mindenki eljuthat, mivel az emberi értelem számára megismerhetők. E gondolati rendszerben központi kérdés a hatalomgyakorlás, eredete és módja. A tulajdon tisztelete és biztonságának védelme érdekében az emberek egymással szerződéseket kötöttek és szervezett társadalmat, államot hoztak létre. Az állam tehát a természetjogból származó, szerződésen alapuló közösségi viszony.

A társadalomban élő emberek az uralkodóval, illetve a kormányzattal szerződéseket köthetnek. A lehetséges államformák közül a fizokraták a törvényes monarchia mellett érveltek, amelyben a főhatalmat egy erős, az általános akaratot érvényesíteni képes uralkodó,

a törvényes *despota*, a *despote legal* gyakorolja. Bár a francia szellemi közvélemény értelmezhetetlennek tartotta és hevesen elutasította a mögötte rejlő gondolatot, Európa egyes országaiban "felvilágosult" uralkodók tűntek fel, akik dinasztikus alapon, erős kézzel kezdtek kiépíteni egy új kormányzati rendszert, a felvilágosult abszolutizmust.

Quesnay és iskolája fontosnak tartotta és hitte, hogy az emberi tudat kitágításával, képzett, tanult paraszttal, számolni képes tulajdonosokkal és "felvilágosult" uralkodóval a nemzet fejlettebb útra léphet. Ezért az oktatás, az iskolarendszer megreformálása, a műveltség terjesztése szervesen illeszkedett programjukba.

A piacorientált, liberális eszmerendszer terjesztői az ún. "tanítványok" voltak. Önálló, magas beosztású, szuverén egyéniségek, akik magukénak vallották a tan alaptételeit és igyekeztek azokat a gyakorlatba is átvinni. Egyesek az elmélet "utazó nagyköveteiként" járták Európa királyi udvarait és népszerűsítették, tanították az új tudomány, a "politikai gazdaságtan" alapelveit. Nevük felmerül egy-egy elmélettörténeti összefoglaló műben, de írásaikat nem ismerjük, noha váratlanul gazdag, több ezer oldalnyi életművet hagytak hátra. Publikációik bár fellelhetők Franciaország néhány könyvtárában, gyakorlatilag nem elérhetők. Megismerésüket segíti az a francia nemzeti archiválási program, amelynek keretében a Bibliothèque nationale de France internetre viszi a klasszikus műveket egy kiváló letöltő programmal.

Mint ahogy a tanítványok munkásságát nem ismerjük a fiziokraták soha nem szabadultak meg Adam Smith véleményétől, mely szerint a fiziokrata nézeteket "soha egy nemzet sem alkalmazta, s hogy jelenleg csak néhány nagy tudású és éles eszű ember elképzelésében él" (never been adopted by any nation, and it at present exists only in the speculations of a few men of great learning and ingenuity in France. *Wealth of Nations*, Book IV Chapter IX) Azé az Adam Smith-é, aki párizsi tartózkodása során személyes kapcsolatba került az iskola képviselőivel, s akinek műve számos apró részletében örzi hatásukat. (Lám, a nem-idézetség az idézettség valódi mutatója). A tudománytörténet ma is gyakran a fiziokratizmust életidegen, elit irányzatként tartja számon, amelynek képviselői elvont, homályos fogalmakat alkottak és kérlelhetetlen logikájuk, szokatlan nyelvezetük nem kedvezett népszerűségüknek.

A "közgazdászokkal", mert a fiziokratákat így nevezték, sok kortársuk valóban vitába szállt. A diskurzus széles körben, az ún. merkantilisták gyűjtőnéven jegyzett íróknál szélesebb körben folyt. Ez a század második felében lefolytatott vita különbözött a merkantilizmusnak attól a felfogásától, amelyet mai definícióink is rögzít. A kutatás azonban csak a merkantilista vonal egy részére terjedt ki.

A nemzeti gazdaságpolitika célja fiziokrata és merkantilista oldalon egyaránt: miként lehet az ország gazdagodást előmozdítani elősegítve ezzel az állam hatalmának és a nép jólétének emelését. A gazdagság bőség, bőség a mezőgazdasági javakban fiziokrata oldalon, bőség mindenfajta termékben és a pénzben merkantilista nézőpontból. A kizárólag mezőgazdaságból táplálkozó gazdasági növekedés fiziokrata axiómájával szembe (vagy inkább mellé) állították a kereskedelem (s gyakran alágazatának tekintett) ipar gazdagság növelő szerepét.

A merkantilisták egységesen elvetették tehát azt a természeti rend alaptörvényének tekintett tételt, mely szerint "minden gazdagság a földből származik", s vele a *sterilként* definiált osztály megkülönböztetést. (Mably magát a földtulajdon-elveket is, mely szerint a megélhetés és a személyiséghez való jog a földtulajdonból származtatható. Necker a gazdagságot fenntartó állam erejét is növekedési tényezőnek tartotta). Az ipart és a kereskedelmet tehát a mezőgazdasággal egyenrangú ágazatának tekintették.

A fő ütközőpont: az egyéni érdekeket összehangoló mechanizmus a piac avagy az állam legyen. (A szabályozás eszközei: vámok, közvetett adók, illetékek, privilégiumok (elsősorban a gyarmati kereskedelemben.)) A szegények ellátása hatósági felelősség avagy függjön a piactól, vagyis bizonyos termékek kínálata szabályozott vagy piaci legyen.

A merkantilista írók is, mint a fiziokraták, belföldön és a jó termésű években nemzetközi viszonylatban is a szabad gabona kereskedelem és a verseny hívei. (A belföldi verseny a belföldi árakat csökkenti, ami árelőnyként jelenik meg a külkereskedelemben). Három megszorítással: a létfenntartási javakra ne terjedjen ki, függjön az ország fejlettségi szintjétől és az állami érdek eltérhet az egyéni érdektől.

A merkantilista vonal képviselői abban megegyeztek, hogy az emberek létfenntartását nem lehet sem a természet sem a piac spontán működésére bízni. Az államnak Franciaországban szabályoznia kell a gabonapiacot és gondoskodnia arról, hogy éhínség esetén megfelelő raktárkészlet álljon rendelkezésre a szegények ellátására. A kenyérár "állami védelmét" tehát elsősorban humanitárius szempontokkal indokolták. (Forbonnais)

Az export többlet, mint a más nemzetekkel folytatott kereskedelemben (ideértve a gyarmati kereskedelmet és a hajózást is) elért gazdagság gyarapításának forrása merkantilista tétel nézőpontjukból két szempontból volt fontos. A gazdasági növekedés húzó ágazata, amely mögött széles belső piac (kereslet, fogyasztás) áll, munkahelyeket teremt és a kereskedelmi mérleg aktívuma tőkéhez juttatja a vállalkozókat, akik pénzüket visszaforgathatják a gazdaságba. A külkereskedelmi expanzió tehát a belső keresletre és a foglalkoztatás változására pozitívan hat. A külkereskedelem liberalizálása az ágazatok (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem) között alkalmazkodási folyamatot indít el a munkaerő piacon.

A belföldön szabadon kibontakozó verseny lezorítja az árakat, ami árelőnyt jelent a nemzetközi versenyben, s az így beáramló pénz a kereslet (profit-jövedelem) növekedésének visszahatásaként áremelkedéshez vezet. Ellenben ha a belföldön is előállított termékek importversenye növekszik, akkor csökkenni fog a hazai termékek iránti kereslet és munkanélküliség lép fel.

Az ún. merkantilista írók Franciaországra nézve e mechanizmust, voltaképpen az angol modell követését nem tartották időszerűnek. Az alapvető létfenntartási javak árának alacsony tartását javasolták a rossz termésű években részben a hadseregben alkalmazott nagyszámú improduktív foglalkoztatott ellátásának költségvetési vonzata, részben a lakosság ellátásában betöltött fontosságuk miatt. Az alacsony árakkal oltalmazott (pontosabban a gabonaraktárakkal szabályozott kínálat révén) a kereskedelem és az ipar minden évben biztosíthatja a pozitív kereskedelmi mérleget, amely elősegíti a lakosság létszámának, fogyasztásának emelkedését, a fogyasztási szerkezet átalakulását a magasabb rendű javak felé, a bérek emelkedését, s a folyamat végén a mezőgazdasági termékek árának növekedését. (És a kínálat szabályozása a mezőgazdasági termelők jövedelmezőségét). A kereskedelmi mérleg aktívumán keresztül érvényesülhet tehát majd a magasabb ár a mezőgazdaságban. A bőséges évek termelési költségeket meg nem térítő alacsony áraitól azonban óvták a mezőgazdaságot és az export liberalizálását javasolták.

Kompromisszumos megoldásként ebben is az angol példát követve egyes gazdasági írók a gabonakereskedelem szabadságát a gabonaárak (árlimit) alakulásához kötötték. Az exportálható mennyiséget a szegények fizetőképességének függvényében megállapított kenyérárához igazították. Más szerzők viszont az ország fejlettségi színvonalához kötötték, azzal érvelve, hogy minden országban a saját feltételeihez igazodó gazdaságpolitikai modellt kell kialakítani. (Galiani, Necker). Ehhez az elvhez kötődött a hazai nyersanyagok kivitelének korlátozása a hazai ipar védelme és a belföldi fogyasztás (kereslet) felerősítése érdekében.

A vita népszerű formája a *diskurzus*, a felek egymásnak felelgetnek a sajtó orgánumban. Erre elsősorban a fiziokraták saját folyóirataiban nyílt lehetőség. (Nicolas Baudeau majd Dupont de Nemours szerkesztésében különböző alcímekkel az *Ephémérides du citoyen ou Chronique de l'Esprit National*, majd 1775-ben Baudeau által *Nouvelles Ephémérides* címmel újraindított lap, vagy a Dupont de Nemours szerkesztésében megjelenő *Journal de l'agriculture du commerce et des finances*).

Ezekben a vitákban a felek elsősorban saját gondolatrendszerük előadására szorítkoztak mindkét oldalon. Ezért a párbeszéd gyakran látszólagos, a fiziokraták részéről csak néhány fiziokrata alapelv ismételt kinyilatkoztatására szorítkozott. Noha a merkantilista jellegű szerzők kerek, logikusan érvelő, elméleti művekkel jelentkeztek. Így történt meg, hogy a fiziokrata értékelmélettel teljesen szembeforduló szubjektív értékelmélet szinte válasz nélkül maradt. (S ezért nem ismerjük ma sem, hogy Graslin vagy az eklektikus Condorcet munkája a szubjektív értékelmélet korai, az angolokat megelőző kifejtésének tekinthető, vagy, hogy már Condorcet felfigyelt a "várakozások" gazdasági eseményeket befolyásoló szerepére).

A fiziokraták és a merkantilisták érvelésében sok a morális elem, az igazságra, igazságosságra való hivatkozás. A merkantilisták egy részénél erős valami távoli, tökéletesebb, meghatározhatatlan társadalom iránti vágy. (Mably)

Az 1760-as évektől kezdve a liberális gazdaságpolitika bevezetésére háromszor is történt kísérlet, de mindegyik kudarccal végződött.

1763-ban Bertin XV Lajos pénzügyminisztere szabaddá tette a gabonakereskedelmet a királyságon belül, sőt bárki kereskedési engedélyt is kapott. 1764-ben pedig szabaddá vált a gabona külkereskedelme amikor a búza ára egy meghatározott ár alá került. Azonban az egymást érő rossz termésű évek útódát a törvény visszavonására készítették.

1774-ben Turgot, pénzügyministerségre kerülésével liberális szellemű reform-csomagot vezetett be. (A gabona kereskedelem felszabadítása, a helyi illetékek, vámok eltörlése, monopóliumok megszüntetése, céhszámolás, Caisse de Poissy, a húskereskedelmet ellenőrzése alatt tartó intézmény felszámolása, stb.). A társadalmi támogatottság hiányán túl nem segítette az 1775-ös esztendő rossz termése. Felkeléshullám indult meg, az emberek feltörték a magtárakat, malmokat, hajókat. Turgot bevetette ugyan a katonaságot is a felkelők ellen és statáriumot hirdetett, a történelemben *guerre de farines*, lisztháborúként ismert események végül is bukásához vezettek. Bár van olyan történész vélemény, s Turgot is ezt gondolta, hogy a lisztháború egy ellene irányuló "összeesküvés" mesterségesen szervezett része volt.

Calonne pénzügyminiszter (1783-1787) fiziokrata szellemű pénzügyi-gazdasági reformintézkedésekkel próbálkozott. Kidolgozásukban néhány fiziokrata, közöttük Baudeau és Dupont de Nemours is bekapcsolódott. 1787-ben kezdeményezte a királynál, hogy hívja össze az Előkelők Gyűlését. Itt nyíltan bevallotta az államkincstár adósságának valódi nagyságát és a csőd elkerülésére előterjesztett egy, a nemesi adómentességet eltörlő adóreformot. Az Előkelők Gyűlésének résztvevői általános meglepetésre adóreformjának elveivel egyetértettek, de elfogadását távozásához kötötték. Calonne személyét ugyanis addigra hiteltelenítette kortársai szemében korrupt, tékozló, fényűző életvitele, diktatórikus, az ellenzéki hangokat elnémító vezetési stílusa. Egyes történészek véleménye szerint az Előkelők Gyűlésének összehívása siettetette a francia forradalom kitörését.

Egyes fiziokraták személyes érdeme, hogy az Alkotmányozó nemzetgyűlés átalakította a közigazgatási rendszert, eltörölte a céheket, elfogadta a földadótörvényt, amely kisebb változtatásokkal az első világháborúig érvényben maradt, a francia gyarmatok, ha

korlátozottan is, de megkapták a szabad kereskedelem jogát és a Konvent 1794. február 4-én eltörölte a rabszolgaságot.

A gabonakereskedelem szabadságának vagy korlátozásának kérdésében elfoglalt két szélsőséges álláspont összecsapása, a liberális vagy elzárkózó gazdaságpolitika közötti választás dilemmája, ma sem vesztett időszerűségéből. Mindkét nézetvilághoz hozzátartozik a maga sajátos gazdasága, társadalmi szervezete, hatalmi képviselete, erkölce, kultúrája és az állam feladatáról alkotott felfogása.

A pragmatizmus irányába elhajló közgazdászok egyre határozottabban hangoztatják, hogy az elmélettörténet művelése amolyan felesleges, semmiképpen nem "versenyképes" tevékenység. A gazdasági gondolkodás valamikori képének megismerése inkább amolyan tudományos díszítő elem, amely a munka mívésségét emeli. A makroökonomiai folyamatokat elemző-leíró könyvek, különösen a tankönyvek írói tehát gyakran felvillantják néhány szóban tárgyuk történetét. A legtöbb szerző a számára szükséges történeti ismereteket átveszi a hasonló területen publikáló pályatársaktól. Csakhogy a sorozatos átfogalmazások végén szakmailag hibás vagy pontatlan szöveggé alakul. E gyakorlatból az is következik, hogy az elmélettörténeti kutatások megszűnnek, legújabb vagy újabb eredményei ismeretlenek maradnak, téves nézetek pedig soha nem korrigálódnak.

A kutatás, ígéretével ellentétben, nem tekinthető lezártnak, inkább egy újabb állomására érkezett. Ennek oka elsősorban a váratlanul talált gazdag anyag és hozzájutásuk nehézsége, időigénye. Elkészült két nagyobb tanulmány Mercier de la Rivière és Baudeau életművéről kiegészítve Mercier de la Rivière művéből egyes fejezetek illetve Baudeau egyik munkájának magyar fordításával és rendelkezésre áll Le Trosne művéből egy terjedelmes részlet magyar nyersfordítása.

Budapest, 2008. április